

В. М. Колосок

чл.-кор. АЕН України

м. Маріуполь

СУТНІСТЬ ТА ЗМІСТ РОЗВИТКУ ОРГАНІЗАЦІЙНО-ПРАВОВИХ ФОРМ ВЕЛИКИХ ПРОМИСЛОВИХ ПІДПРИЄМСТВ

Постановка проблеми. Рівень розвитку продуктивних сил суспільства у великій мірі визначається ступенем економічної концентрації. Процес економічної концентрації відбувається в різних організаційно-правових формах, наприклад, таких як картель, концерн, конгломерат, трест, холдинг. Економічна концентрація відбувається через пошук усіма зацікавленими сторонами більш високої ефективності, яка в умовах ринкової економіки формалізується в розмірі чистого прибутку, дивідендів, вартості акцій і т. д. Підприємства об'єднуються для досягнення певних цілей. В епоху глобалізації все більшого значення стали набувати саме холдингові компанії.

Ціллю статті є розкриття сутності та характеристик ознак холдингової компанії як розвинутої організаційно-правової форми господарювання великих промислових підприємств.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Питання створення інтегрованих структур та їх управління розглядаються в роботах О. Амоші, Е. Азроянца, С. Бат-

чикової, І. Булеєва, М. Білопольського, Р. Горбунова, К. Ерроу, А. Каліна, Т. Коллера, Р. Коуза, В. Кулікова, В. Ляшенка, Н. Мільчакова, Ю. Петрова, Т. Сарджента, І. Стародубровської, Н. Уоллеса, М. Чумаченка, Ю. Якутіна та ін. Істотний внесок у розвиток теорії і практики організації управління складними структурами зробили зарубіжні економісти Г. Андерсон, Р. Брейлі, Е. Джонс, Д. Ірвін, Т. Карлін, С. Майєрс, Ш. Міллз, Б. Нідлз, Дж. Сігел та ін., а також російські вчені Є. А. Ананькіна, І. Т. Балабанов, І. А. Бланк, І. М. Волков, Н. Г. Данілочкіна, О. С. Стоянова, А. Д. Шеремет та ін.

Викладення основного матеріалу. Уже в самому визначенні приховане подвійне розуміння холдингу — з одного боку, це тільки «держательна» компанія (так з англійської це слово перекладали і використовували ще до революції), а з іншого — вся сукупність підприємств, де головна компанія контролює діяльність дочірніх структур. Така подвійність у визначенні простежується практично в усій сучасній вітчизняній економічній літературі, причому, під «холдинговою компанією» зазвичай

(часто за умовчанням) розуміють перше, більш «вузьке» значення цього терміна, а під «холдингом» — друге, більш широке. Це досить зручне розмежування значень термінів, тому будемо його використовувати.

Підприємства об'єднуються для досягнення певних цілей. Це, як правило, завоювання нових секторів ринку та / або зниження витрат. Обидва ці фактори підвищують вартість новоутвореної компанії, її капіталізацію. Для досягнення цієї мети необхідна ефективна робота всієї системи, а не тільки окремих її елементів. З цієї точки зору холдинг як форма економічної концентрації має перевагу в порівнянні з іншими видами об'єднань, так як вартість акцій холдингу росте тільки при ефективній роботі всієї системи (всіх її частин — керуючої компанії та дочірніх підприємств) [1; 2; 3; 4]. Але переваги холдингів цим не вичерпуються. До їх достоїнств відносять такі:

по-перше, з'являються зручні можливості для дуже швидкого маневрування інвестиційними ресурсами в напрямку їх найбільш ефективного використання;

по-друге, з'являється можливість створення систем «повного технологічного циклу» від видобутку сировини до виробництва і збуту готової продукції;

по-третє, створюється можливість оптимізувати податкові платежі, розподіляючи надприбуток або перетворюючи його в інвестиції;

по-четверте, виникають передумови економії на сервісних послугах (торгових, рекламних, маркетингових, представницьких і т. д.);

по-п'яте, виникає можливість використання переваг диверсифікації виробництва (що дуже актуально в кризових ситуаціях);

по-шосте, з'являється можливість проводити єдину податкову і фінансово-кредитну політику (що також дуже актуально в кризових умовах);

по-сьоме, з'являється можливість виділити ліцензований вид діяльності, який на вимогу чинного законодавства повинен бути для юридичної особи винятковим, в підконтрольну дочірню компанію;

по-восьме, створюються передумова локалізувати ризиковані інноваційні напрямки в окремих «досвідчених» дочірніх підприємствах, не знецінюючи основного капіталу решти холдингового об'єднання;

по-дев'яте, створюються передумови для концентрації та нарощування науково-технологічного потенціалу розрізнених підприємств і т. д.

Перераховані переваги холдингів за сприятливих обставин можуть призвести (і часто призводять) до появи ефекту синергії. В такому випадку вони набувають системного характеру, і конкурентна перевага холдингу стає переважною [4; 5; 7; 8].

Разом з тим, у розглянутій формі об'єднання є й недоліки. Головним з них є економічна і організаційна різноманітність складових його елементів, яка проявляється в несумісних чи погано сумісних системах обліку та звітності головного і дочірніх підприємств і часто веде до втрати багатьох з перерахованих вище переваг. Вирішення цієї проблеми пред'являє підвищені вимоги до технології управління, що застосовується в холдингу, і чим складніше таке об'єднання, тим більше навантаження і відповідальність лягає на розробників і користувачів управлінських систем. Іншою важливою

проблемою виступає досить довгий (в сучасних динамічних умовах) період часу, необхідний для створення холдингового об'єднання. Зазвичай на всі узгодження і формальності йде 2–3 роки, а іноді і більше (особливо в Україні), що завдає шкоди темпам економічного розвитку.

При формуванні холдингів принципове значення набувають питання про розмежування функцій між головною і дочірніми компаніями. Зазвичай холдингова компанія виконує такі функції [4; 5; 6; 7; 8]:

визначає стратегічний розвиток групи в цілому та її окремих компаній (господарюючих суб'єктів);

контролює фінансові результати роботи підлеглих дочірніх компаній і всієї групи в цілому, становить консолідований баланс групи компаній;

централізує капітальні вкладення і направляє їх у найбільш перспективні і прибуткові напрямки бізнесу;

здійснює кадрову політику групи;

здійснює координацію та комунікацію зв'язків між учасниками холдингу;

проводить аудиторську діяльність серед компаній групи.

Вочевидь, що виконання холдинговою компанією перерахованих функцій направлено на досягнення і закріплення в реальності тих потенційних переваг, про які було сказано вище.

Холдингові об'єднання створюються при наступних обставинах:

1) коли їх засновують органи, уповноважені управляти державним майном, державні органи приватизації (самостійно або спільно з іншими засновниками);

2) при перетворенні великих підприємств з виділенням з їх складу підрозділів як юридично самостійних (дочірніх) підприємств;

3) при об'єднанні (злиття або поглинання) пакетів акцій юридично самостійних підприємств;

4) при утворенні нових суб'єктів господарювання.

На етапі початкового формування ринкових відносин в 90-і роки (1991–1999 рр.) йшов процес інтенсивного формування холдингів на базі приватизованих і розформованих управлінь, відомств і главків. В результаті до 2000 року, за даними Антимонопольного комітету, в Україні було створено близько 900 холдингових компаній та об'єднань підприємств, які мали ознаки холдингових систем [5; 6; 7; 10].

Очевидно, що на цьому етапі переважали перші два варіанти організації холдингів, але вже в наступному десятилітті ситуація змінюється, процеси приватизації поступово завершуються і нові холдинги організуються переважно по третьому і частково по четвертому варіанту організації.

В цей час з'являється новий (для України) вид холдингу — банківська холдингова компанія. Закон України «Про банки і банківську діяльність» від 07.12.2000 р. визначив банківську холдингову групу як виключно банківське об'єднання. Іншою його характерною особливістю є заборона для дочірніх банківських установ на володіння акціями головного банку (у разі вимушеного їх придбання на вторинному ринку дочірній банк повинен їх продати протягом місяця).

Для небанківських холдингових груп таких обмежень не передбачено, що дозволяє дочірнім ком-

паніям володіти акціями головної і навіть організувати «перехресний» холдинг — тобто одночасне володіння незалежними компаніями (кожна з яких може бути холдинговою) контрольними пакетами один одного.

Згідно з українським чинним законодавством засновники холдингової компанії повинні отримати спеціальний згоду Антимонопольного комітету і Міністерства економіки. Подальша обов'язкова процедура у загальних рисах така:

1) створюється холдингова компанія у вигляді відкритого акціонерного товариства;

2) у статутному фонді новоствореної холдингової компанії об'єднуються контрольні пакети акцій всіх дочірніх компаній та інші активи;

3) включаючи нову дочірню компанію в систему вже сформованого холдингу, покупець повинен емітувати привілейовані акції холдингу на суму вартості компанії, що поглинається їх власником.

Холдинги не є застиглими структурами, в ході своєї діяльності вони можуть змінювати свої масштаби і конфігурації [7; 8; 9]. Зростання відбувається за рахунок злиттів і поглинань. Злиття — це рівноправне (або майже рівноправне) об'єднання двох і більше раніше незалежних господарюючих суб'єктів, при якому жодна із сторін не отримує повного або переважного контролю над знову утвореним об'єднанням. Поглинання, навпаки, це придбання одним підприємством контрольного пакета акцій другого. В цьому випадку поглинаюче підприємство визначається як холдингова компанія, а те, що поглинається — дочірнім підприємством.

За методами формування структури контрольного пакета холдингові компанії розрізняються на три типи [6–9]:

1) портфельний холдинг (тільки володіння контрольним пакетом інвестицій);

2) інвестиційний холдинг (володіння та управління портфелем акцій інших підприємств);

3) портфельно-інвестиційний холдинг (змішаний тип).

Перший тип більш націлений на збереження і стабілізацію капіталу і він дуже поширений у високорозвинених країнах, особливо в США і Західній Європі. В Україні переважним типом є інвестиційний холдинг, тому що цей тип надає більше можливостей для маневрування активами дочірніх підприємств.

За характером діяльності холдинги прийнято розділяти на чисті (холдингова компанія займається виключно управлінською діяльністю) та змішані (холдингова компанія крім управління займається і безпосередньою підприємницькою діяльністю).

В окрему групу виділяють так звані «проміжні» холдинги. Вони створюються великими підприємствами і являють собою окремі підрозділи в структурі підприємств, повністю зосереджені на окремих, «вузьких» напрямках, наприклад: ліцензійний або патентний холдинг. Головна мета таких холдингів — максимальна концентрація всіх наявних ресурсів на заявленому напрямку.

За характером інтеграції холдинги поділяються на три групи: горизонтально інтегровані, вертикаль-

но інтегровані і конгломерації. Перші включають підприємства, об'єднані одним видом бізнесу (машинобудування, харчова промисловість, сільське господарство і т. д.). Основна мета таких холдингів — завоювання нових секторів ринку. Другі включають підприємства єдиного технологічного циклу (від сировини до готової продукції). Головною метою такого об'єднання є зниження загальних витрат, досягнення цінової стабільності, підвищення вартості компанії. Третя група (найрідкісніша) включає підприємства, що належать, як правило, одному власнику і незв'язані між собою технологічними операціями. Перші дві групи формують синергетичні портфелі, а третя — диференційований.

За формою власності холдингові компанії поділяються на державні (державі належить весь або майже весь капітал), приватні (державі може належати незначний пакет акцій) та державно-приватні. Державні холдинги створюються, як правило, в галузях, які є природними монополіями (електроенергетика, газова промисловість і т. д.). Державно-приватні створюються з метою забезпечення участі та впливу держави на розвиток об'єднання при збереженні конкурентних переваг приватної ініціативи.

Холдинги являють собою одну з форм організації бізнесу, що найбільш динамічно розвиваються. Але, як вже було сказано вище, управління холдинговими об'єднаннями має ряд системних проблем. Головною з них є оптимальний розподіл повноважень і функцій між головною і дочірньою компаніями.

У розвинених країнах в рамках існуючої ділової етики сформована управлінська доктрина відносин «холдингова компанія — дочірня фірма». Її основа — концентрація керівництва холдингової компанії на стратегічних питаннях і невтручання в поточні справи дочірніх підприємств до тих пір, поки їх менеджмент не порушує стратегічної лінії об'єднання. В Україні поки що відсутній достатньо усталений «кодекс» корпоративної етики, тому регламент відносин між головним і дочірніми підприємствами досить жорстко прописаний.

Так, управління і контроль з боку материнської компанії на рівні виконавчих структур повинні здійснюватися на підставі Статуту або внутрішнього регламенту холдингової компанії. Якщо дочірня компанія повністю належить материнській компанії (більше 50 % акцій), то відносини між ними повинні бути офіційно визначені в установчих документах.

Вищим органом управління холдингу, як акціонерного товариства, є загальні збори акціонерів, але, на відміну від звичайної акціонерної компанії, більшість акцій холдингової компанії знаходиться, як правило, в руках дуже вузького кола осіб (гранично — в одній особі). Такі особи досить жорстко контролюють не тільки результати, а й діяльність холдингу та їх участь в управлінні виходить за рамки участі в зборах акціонерів. Наприклад, пост генерального директора холдингової компанії практично завжди займає головний акціонер або його представник.

Для здійснення своєї політики у материнській компанії існує широкий арсенал адміністративних заходів прямого і непрямого впливу — розпорядження,

інструкції, накази, директиви, участь у наглядових радах дочірніх компаній і призначення на вирішальні посади пости своїх представників. Крім того, материнська компанія має бути представлена більшістю голосів у раді директорів.

Методологічно управління холдингом ділиться на два напрямки: управління за галузями і управління за функціями. Під галуззю розуміється сукупність однопрофільних дочірніх підприємств холдингу. Галузеве управління здійснюється шляхом координації виробничо-збутового циклу відповідної групи товарів та (або) послуг, суб'єктом процесу виступає профільний підрозділ холдингової компанії та очолює його топ-менеджер. Управління у функціональному напрямку на практиці означає планування, організацію процесу фінансування, вирішення питань безпеки, організацію маркетингових досліджень і т. д. в масштабі всього холдингового об'єднання.

Мистецтво управління холдингом полягає в тому, щоб налагодити таку гармонійну співпрацю всіх учасників процесу, яка поєднувала би ефективне виконання всіх поставлених виробничих завдань кожного підприємства у об'єднанні. На практиці, при зіткненні інтересів між галузевим і функціональним напрямком, пріоритет віддається галузевим. Галузевий напрямок може очолити і не холдингова компанія, а дочірнє підприємство — найбільший виробник відповідної групи товарів (послуг) холдингу. Це один з варіантів проміжного холдингу.

Таким чином, як уже підкреслювалося, холдингова форма економічної концентрації має ряд серйозних переваг, завдяки яким можлива поява ефекту синергії. В цьому випадку переваги можуть набувати системного характеру, а конкурентна перевага холдингу стати переважною. З іншого боку, у холдингові є і недоліки, основний з яких — економічна та організаційна різноманітність складових елементів, яка проявляється в несумісних чи погано сумісних системах обліку та звітності складових його господарюючих суб'єктів, що часто веде до втрати багатьох з перерахованих вище переваг. Для вирішення цієї проблеми потрібна розробка та впровадження відповідної стратегії управління усім холдинговим об'єднанням, як великим промисловим підприємством.

Висновки

Використання методу порівняльного аналізу різних структурних форм великих промислових підприємств, зокрема підприємств чорної металургії, результатів економічного аналізу їх механізму управління дозволило зробити такі висновки:

1. Визначено, що великі промислові підприємства — це економічна концентрація господарюючих суб'єктів у різних організаційно-правових формах (наприклад, таких як картель, концерн, конгломерат, трест, холдинг та ін.) з метою підвищення ефективності виробничої діяльності, завоювання нових секторів ринку та знищення поточних витрат, що формалізується у розмірі чистого прибутку, дивідендів, вартості акцій та ін.

2. В епоху глобалізації та інтеграції важливого значення набувають холдингові компанії, що доведено на засаді результатів використання удосконалено-

го методу аналізу, як переважної форми великих промислових підприємств, особливості яких полягають у можливості маневрувати інвестиційними ресурсами, організувати повний технологічний цикл виробництва, оптимізувати податкові платежі, заощаджувати на трансакційних процесах, використовувати диверсифікацію, локалізувати ризики інноваційних напрямків розвитку, створювати передумови до концентрації та нарощування науково-технічного потенціалу, що може бути ураховано при формуванні змісту системи механізмів управління складовими господарюючих промислових суб'єктів як джерел для одержання ефекту синергії.

Література

1. Концепція державної промислової політики України / М. Г. Чумаченко, О. І. Амоша, М. І. Іванов, Л. Г. Червова та ін. — Донецьк : ІЕП НАН України, 2000. — 424 с.
2. Экономические проблемы черной металлургии Украины : моногр. / под общ. ред. С. С. Аптекаря, А. И. Амоши. — Донецк : ДонГУЭТ, 2005. — 383 с.
3. Механизм хозяйствования предприятий и объединений трансформационной экономики : [монограф.] / И. П. Булеев, Н. Д. Прокопенко, Н. Е. Брюховецкая и др. — НАН Украины: ІЕП НАН України. — Донецьк, 2007. — 526 с.
4. Білопольський М. Г. Енвіроніка — наука майбутнього розвитку людства / М. Г. Білопольський. — Донецьк : Ротапринт ІЕП НАН України, 2007. — 436 с.
5. Кудря Я. В. Актуальні проблеми управління акціонерними товариствами в Україні / Я. В. Кудря // Актуальні проблеми економіки: науковий журнал. — №2. — 2007. — 94 с.
6. Тараш Л. И. О развитии в Украине транснациональных корпораций / Л. И. Тараш // Проблемы развития внешнеэкономических связей и привлечения иностранных инвестиций: региональный аспект : сб. науч. тр. — Донецьк : Донецкий национальный университет, 2008. — 1680 с.
7. Кавтиш О. П. Шляхи формування корпоративних утворень в економічних системах сучасності / О. П. Кавтиш // Актуальні проблеми економіки: Науковий журнал. — № 1. — 2007. — 98 с.
8. Колосок В. М. Использование холдинговых объединений для обеспечения стратегического развития металлургических предприятий Украины : моногр. / В. М. Колосок, О. Л. Набебина // Управлінські технології у рішенні сучасних проблем розвитку соціально-економічних систем ; за заг. ред. О. В. Мартякової. — Донецьк : ДВНЗ «ДонНТУ», 2011. — С. 185–190.
9. Верескун М. В. Эффективное управление, как фактор обеспечения стратегии конкурентоспособности крупных промышленных объединений / М. В. Верескун, В. М. Колосок, Е. Н. Дроботина // Вісник Приазовського державного технічного університету : сер.: Економічні науки : зб. наук. пр. — Маріуполь : ДВНЗ «ПДТУ», 2011. — Вип. 22. — С. 86–92.
10. Офіційний сайт Антимонопольного комітету України [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.atc.gov.ua>.